

hodnocení *amicitiae* nevyhneme, jelikož normativním vyústěním „přátelství“¹⁵³ i vazalů¹⁵⁴ byl soubor povinností, seskupených pod heslem *consilium et auxilium*. Synergický efekt a strohá řeč pramenů brání, abychom se mohli zodpovědně odhodlat a zkusit byť jen odhadnout, odkud a v jaké míře byl Břetislav vystaven negativním tlakům, aby neškodil zájmům německého dvora, nebo pozitivním tlakům k obesílání říšských shromáždění (*consilium*) a ke spoluorganizaci vojenských kampaní (*auxilium*). I když se nám nedostává uspokojivé odpovědi, závažnější je pro nás poznatek, že obé, jak *amicitia*, tak lenní právo, se zasloužilo o „naturalizaci“ českých knížat, kteří se co do práv a povinností vyšvihli na roveň svým říšským protějškům.¹⁵⁵

4.3. Rituální společenství Čech a říše

4.3.1. Břetislavovo *editio* roku 1041

Není tak dávno, co se historikové s důvěrou obraceli ke klasikům svého oboru, jmenovitě Heinrichu Mitteisovi, Marcu Blochovi či Françoisi-Louisi Ganshofovi, aby u nich hledali poučení o zákonitostech vývoje a uspořádání středověkých politických útvarů. Obhajovat koncept feudalismu se mohlo jevit jako zbytečné plýtvání silami, dokud vědeckému světonázoru dominoval syntetizující výklad dějin z pera Mitteise, Blocha a Ganshofa a dokud jeho autoritě podléhaly práce o česko-říšských vztazích, kladoucí římskoněmecké panovníky do nadřazené pozice lenních pánů a přemyslovská knížata do podřadné role vazalů. V mezidobí prošla nicméně odborná diskuse dramatickou proměnou, která rozkolísala obecně sdílené jistoty. I proto

¹⁵³ FRITZE, Wolfgang Hermann. Die fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit, s. 84–87; SCHNEIDER, Reinhard. Politische Freundschaft, s. 374–375; GARNIER, Claudia. *Amicus amicis – inimicus inimicis*, s. 163 a násl.; TÁŽ. Freundschaft und Vertrauen in der politischen Kommunikation des Spätmittelalters, s. 119–123.

¹⁵⁴ Kromě standardní příručky Mitteisovy a Ganshofovy srv. analytické sondy FRANÇOIS, Michel. *Auxilium et consilium dans la langue et la pensée médiévales*; DEVISSE, Jean. Essai sur l'histoire d'une expression qui a fait fortune „*Consilium et auxilium*“ au IXe siècle. Heslovitě KRIEGER, Karl-Friedrich. *Consilium et auxilium*. In: *Lexikon des Mittelalters* 3, sl. 162.

¹⁵⁵ MIKUŠEK, Eduard. Ideové pojetí vztahu českého státu k říši německé, s. 33–34; BUCHNER, Rudolf. Die frühsalische Geschichtsschreibung in Deutschland, s. 909.

stojí za námahu podrobit zkoumání proslulé setkání mezi přemyslovským knížetem Břetislavem I. a římským králem Jindřichem III. v Řezně roku 1041.¹⁵⁶ O tomto setkání se vedou polemiky a nejzasvěceněji o něm referují mniši kláštera v Niederalteichu, vzdáleného zhruba 70 km vzdušnou čarou od středověké bavorské metropole. Nejde přece o podružnou záležitost. Řezenská schůzka jednak předurčila směr budoucí česko-říšské spolupráce, jednak se stala „místem paměti“, které si ještě ve 12. století připomínají – byť každý jinak – Kosmas a saská analistika, když chtějí vyjádřit parametry soužití mezi oběma zeměmi a jejich reprezentacemi.¹⁵⁷

Už jsme mohli zjistit, že písemnictví dolnoaltašského kláštera je nepřebernou „zásobárnou“ faktografie o zahraničních aktivitách Břetislava I. Z letopiscova vyprávění se dozvídáme o česko-říšské válce v letech 1039 až 1041, stejně jako o Břetislavově kapitulaci, vynucené nejen převahou sálského krále Jindřicha III. a jeho spojenců, ale především zradou zemských předáků v čele s pražským biskupem Šebířem. V linii příběhu, načrtnuté pro náš účel v hrubých obrysech, měření sil mezi Sálcí a Přemyslovci odstartovalo roku 1039 českou expanzí do Polska a k definitivnímu rozuzlení dospělo v září roku 1041.¹⁵⁸ Spor byl ukončen před Prahou, k níž přitáhly vítězné říšské oddíly, aby bezmocného českého knížete uzavřely v sídelní pevnosti. Břetislav, dohnán nespolehlivou šlechtou k ústupkům, vyhledal Jindřicha ve vojenském ležení a zavázal se k poslušnosti. Vyvázl ale jen pod podmínkou, že se dostaví před krále do Řezna a pokoří se. Bavorské město nebylo

¹⁵⁶ V kontextu česko-říšských vztahů KÖSTER, Arnold. *Die staatlichen Beziehungen der böhmischen Herzöge und Könige zu den deutschen Kaisern*, s. 12–13; WEGENER, Wilhelm. *Böhmen/Mähren und das Reich im Hochmittelalter*, s. 67–68; HOFFMANN, Hartmut. *Böhmen und das Deutsche Reich*, s. 32. Z českých historiků se problematikou soustavně zabíral FIALA, Zdeněk. Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století. Fiala však citovanou pasáž přešel jen stručnou, argumentačně slabou poznámkou (pozn. 58 na s. 63). Bilance ŽEMLIČKA, Josef. Dux „Boemorum“ und rex Boemie im mitteleuropäischen Wettstreit, s. 100 a násl.

¹⁵⁷ K pramenné situaci LÜBKE, Christian. *Regesten 4*, č. 656 a 657, s. 212–214; STEINDORFF, Ernst. *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich III. 1*, s. 111–113; NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny I–2*, s. 51–54; ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, s. 62–63 a 427 v pozn. Telegraficky o události informuje mj. Lamp., s. 56, o kterém bude zařazena samostatná kapitola.

¹⁵⁸ Bojové manévry vedle Barbary Krzemieńské do detailu popisují PERLBACH, Max. *Die Kriege Heinrichs III gegen Böhmen 1039–1041*; CHOC, Pavel. *Boje o Prahu za feudalismu*, s. 151 a násl.

zvoleno náhodně. Tvořilo důležitou mocenskou oporu sálské dynastie na východě a díky své výhodné poloze hostilo během 11. století přemyslovská knížata, která sem vícekrát přicestovala s diplomatickým posláním.¹⁵⁹ Jak bylo slíbeno, v horizontu týdnů podnikla česká družina nedobrovolnou zájízdku za šumavskou hranici, aby v čele s Břetislavem vjela do Řezna. Český kníže se zúčastnil sofistikované ceremonie, během níž dal průchod lítosti nad spáchanými skutky, usmířil se se Sálcem a přijal od něj přemyslovské knížectví. Historická obec donedávna bez větších rozpaků přijímala, že při té příležitosti Břetislav podstoupil lenní rituál a že z něj vyšel jako Jindřichův vazal. Abychom dokázali, že zdání může, ale nemusí klamat, rozebereme si dikci literární památky slovo od slova. Dotčená pasáž by se do češtiny dala převést následovně:

„Zástup českých předáků s pražským biskupem přišel k císaři Jindřichovi, podrobil se bez vědomí knížete Břetislava, obdržel odpuštění a přednesl názor obyvatelstva: Buďte se musí kníže za císařem vypravit sám o své vůli, nebo bude brzy přivlečen v řetězech. Jakmile se kníže Břetislav dozvěděl o úkladech, předešel jim tak, že vyslal posly, kteří, jak se patří, poprosili o milost. S upřímnou prosbou o pomoc a podporu se obrátil na říšská knížata, s nimiž byl v důvěrném kontaktu, aby mu bylo povoleno vydat se s celým knížectvím na milost císaři, a ten ať s Břetislavem naloží, jak se císaři a jeho velmožům zlíbí. Břetislav přísežně slíbil, že se dostaví do Řezna, odevzdá se pokorně do rukou císaře, zaplatí osm tisíc semisů královské váhy, vydá polské zajatce a králi a jeho velmožům plně vynahradí vše, o co je násilím a lstí připravil. Za tyto sliby se zaručil pěti rukojmími, vlastním synem a syny čtyř zemských předáků, které mohl císař usmrtit, jak jen chtěl, kdyby Břetislav nemínil dodržet slovo. Lesní opevnění, která dal předtím zbudovat, nechal český kníže strhnout a zajistil průchod velmi širokou cestou, po níž se celé říšské vojsko, poklidně a bez nehody, navrátilo domů se ctí a značnou kořistí.

Dva týdny nato přijel kníže ve stanovený den do Řezna. Jak se sluší, dostavil se s množstvím velmožů a královských darů. Zatímco císař jednal ve svém paláci obklopen velmoži, předstoupil bosý Břetislav před vznešené shromáždění a vrhl se na zem, jak žádá královský majestát. Ponižil se více, než se před tím nad sebe povýšil. Avšak naše knížata, která s Břetislavem soucítila, jej podpořila a dala císaři uctívou radu, aby prosebníka milostivě přijal a vrátil mu

¹⁵⁹ KOLMER, Lothar. Regensburg in der Salierzeit, s. 198.

jeho někdejší panství. Když Břetislav dostal knížectví nazpět, slíbil Jindřichovi pod přísahou, že mu chce být věrný tak, jak je bojovník zavázán věností vůči svému veliteli, že chce být přítelem jeho přátel a nepřítelem jeho nepřátel a že si nechce z Polska nebo jiných říšských krajů udržet nadvládu nikde než na dvou územích, které mu po zásluze náležejí. Tak byla, chvála Bohu, odčiněna porážka, již naši utrpěli v minulém roce, a poté, co bylo vše nejlepším možným způsobem vyřízeno, navrátili se všichni domů, odkud přišli.“¹⁶⁰

Úvodní pasáž nečiní obtíže. Proměnlivá Jindřichova královská a císařská titulatura je snadno vysvětlitelná genezí textu, neboť příhoda byla zaznamenána s větším časovým odstupem po římské korunovaci Jindřicha III. v roce 1046, avšak za použití starší předlohy, odrážející situaci před získáním císařské hodnosti. Zajímavější než formality je obsah, který měla mírová rokovaní, vedená sálskou a přemyslovskou stranou v ležení před Pražským hradem. Zaprvé, Břetislav se zapřisáhl (*sub iuramento promisit*) dojet osobně do Řezna a vydat se s pokorou svému někdejšímu protivníkovi na milost (*omnis subiunctionis humilitate caesari subditurum*). Zadruhé, uvolil se zaplatit 8000 *semisů* královské váhy, jež lze chápat jako náhradu za ušlý roční tribut, eventuálně i jako kompenzaci válečných škod. V antice byly *semisy* nazývány drobnější mince o poloviční ceně zlatých solidů, avšak v „poetickém“ dějepiscově podání, inspirovaném ústním folklórem i klasickou literaturou,¹⁶¹ jsou pro změnu rozpoznávány zlehčené denáry po říšské mincovní reformě v 11. století, jež zavedla novou váhovou jednotku, severskou marku (hřivnu) o váze 218 g namísto dosavadní karolínské libry o váze 408 g.¹⁶² Poražený Břetislav slíbil zatřetí propustit rukojmí ukořistěná na válečné výpravě do Polska roku 1039 a začtvrté navrátit vše, co bylo

¹⁶⁰ Ann. Altah., s. 27–28.

¹⁶¹ Tak EHRENFEUCHTER, Ernst. *Die Annalen von Niederaltaich*, s. 67–68.

¹⁶² KRZEMIENSKA, Barbara. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu*, s. 57 a v pozn.; BLÁHOVÁ, Marie; FROLÍK, Jan; PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny země Koruny české 1*, s. 714, pozn. 104. Dále WAITZ, Georg. *Deutsche Verfassungsgeschichte 8*, s. 334 v pozn., 337 a v pozn.; DANNENBERG, Hermann. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit 1*, s. 11–14, 399; VON SCHRÖTTER, Friedrich. *Wörterbuch der Münzkunde*, s. 38 a násl., 622, 642–643; SPUFFORD, Peter. *Money and its use in medieval Europe*, s. 74 a násl.; KLUGE, Bernd. *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*. Za zasvěcení do spletité numismatické problematiky jsem povděčen dr. Romanu Zaoralovi, kterému tímto srdečně děkuji.

4. Altašský letopis

silou a lstí odňato Jindřichovi, případně některému z říšských knížat, skrývajících se opět za antikizujícím označením *purpuratorum*¹⁶³.

Protože benediktin kláštera v Niederalteichu dal ve svém historickém líčení vyniknout bohatému výrazovému repertoáru prosebných gest, lze v úvodním dějství Břetislavovy řezenské anabáze poměrně spolehlivě rozpoznat tzv. *deditio*¹⁶⁴. Zopakujme, o jaký právní rituál šlo. O svébytnou metodu mimosoudního vyrovnání mezi panovníkem a privilegovanými osobami, jež upřednostňovaly diplomacii před konfrontací. Scénář rituálního představení nabízel přihlížejícím víceméně stereotypní obraz, který byl pro každého hřešícího a kajícího se křesťana evidentní. Před zraky obecenstva, strážícího symbolicky obnovovaný pozemský řád, se poražený sok s bosýma nohama a v rouše kajícího vrhal k nohám milosrdného panovníka, aby odčinil příkoří a upustil od svého závadného jednání.

Přemyslovec, jenž detaily svého pokání dojednal před Prahou, zavítal ve stanovený den (*die condicto*) na říšský sjezd do Řezna, jsa obklopen početným zástupem zemských předáků a vybaven královskými dary. Do Bavorska přicestoval v krátké lhůtě dvou týdnů, což znamená, že opravdu pospíchal, aby svůj díl dohody splnil. Zaručil se koneckonců životem vlastního syna. Před Jindřicha, který rokoval právě ve své falci s vybraným osazenstvem, předstoupil český kníže bosky (*discalciatus*) s rezignací a se žádostí o odpuštění (*supplicem*). O rituální výbavě se nedozvídáme nic víc, než že Břetislav sdělil svou supliku s gestem nejhlubší pokory (*procidit*).¹⁶⁵

¹⁶³ O *purpurati* letopisů altašských EHRENFEUCHTER, Ernst. *Die Annalen von Niederalteich*, s. 67; WAITZ, Georg. *Deutsche Verfassungsgeschichte* 5, s. 475 a v pozn.

¹⁶⁴ Rituálu *deditia* se věnuje dlouhodobě Gerd Althoff, z jehož textů vybíráme ALTHOFF, Gerd. *Das Privileg der deditio*; TÝŽ. *Huld. Überlegungen zu einem Zentralbegriff*, zvl. s. 211 a násl.; TÝŽ. *Demonstration und Inszenierung*, zvl. s. 236 a násl.; TÝŽ. *Fußfälle. Realität und Fiktionalität einer rituellen Kommunikationsform*; TÝŽ. *Die Macht der Rituale*. s. 68 a násl. Dále kupř. SCHREINER, Klaus. „Gerechtigkeit und Frieden haben sich geküßt“ (Ps. 84,11) *Friedensstiftung durch symbolisches Handeln*, zvl. s. 65 a násl.; TÝŽ. „Nudis pedibus“ *Barfüßigkeit als religiöses und politisches Ritual*, zvl. s. 74 a násl., s. 99 a násl., s. 111 a násl.

¹⁶⁵ Takřka identicky (*discalciatus ... procidit*) jsou charakterizovány zbožné úkony Jindřicha III. před dřevěným křížem po bitvě u Menfö poblíže Györu roku 1044, kde porazil pretendenta uherského trůnu Samuela Abu. Aby oslavou vítězství nepřivolal hněv boží pro svou pýchu, projevil Jindřich raději pokoru a díky za boží pomoc. *Ann. Altah.*, s. 37: „*Denique caesar discalciatus et laneis ad carnem indutus ante vitale sanctae crucis lignum procidit, idemque populus una cum principibus fecit, ipsi reddentes honorem et gloriam, qui*

Jsme na pochybách, zda měl kající akt obvyklou podobu genuflexe (klečení), či prostrace (ležení s hlavou sklopenou k zemi).¹⁶⁶ Jisté je tolik, že se Přemyslovec před hosty řezenského paláce „ponížil více, než se dříve povýšil“ (*iam plus humiliatus, quam antea supra se fuerit exaltatus*), neboť musel respektovat kulturní vzorce, podle kterých poloha lidského těla signalizuje hloubku ponížení.¹⁶⁷ Pramen mezi řádky odkazuje rovněž na rozšířený biblický motiv *humiliatio – exaltatio* (Lk 14, 11; Fp 2,6), proniknuvší na stránky otonské historiografie z vladařské praxe.¹⁶⁸ Aby mohl pomýšlet na úspěch proti vzdorovitým Čechům, musel se Jindřich po drtivé porážce u Brůdku roku 1040 sám sklonit před Bohem a opakovat nahlas (*dicens ore*) biblický žalm „byl jsem pokořen a bylo mi to k dobru“ (Ž 119, 71).¹⁶⁹ Až tehdy jej Bůh vyslyšel a daroval mu zasloužené vítězství.¹⁷⁰ Od Břetislava se čekalo totéž, chtěl-li žít v míru s říší a v souladu Bohem stvořeným řádem světa.

illis dederat tantam victoriam, tam mirificam, tam incruentam, sed st pro divino munere omnes omnibus dimiserunt, qui quippiam in se committentes eis debitores fuerunt.“ Srv. WEINFURTER, Stefan. Ordnungskonfigurationen im Konflikt. Das Beispiel Kaiser Heinrichs III., s. 79–80; KÖRNTGEN, Ludger. *Königsherrschaft und Gottes Gnade*, s. 151–152.

¹⁶⁶ Předhledně HAMILTON, Sarah. The unique favour of penance; ZAKHARINE, Dmitri. Medieval perspectives in Europe. Oral culture and bodily practices.

¹⁶⁷ BURROW, John Anthony. *Gestures and looks in medieval narrative*, s. 17 a násl. Dále SUNTRUP, Rudolf. *Die Bedeutung der liturgischen Gebärden und Bewegungen*, s. 142 a násl., 153 a násl., kde autor upozorňuje na metodologická úskalí při rozpoznávání prostrace a genuflexe v pramenech latinského středověku (s. 154 v pozn.).

¹⁶⁸ BORNSCHEUER, Lothar. *Miseriae Regnum*, s. 76 a násl., 197 a násl.; CORBET, Patrick. *Les saints Ottoniens*, s. 100 a násl., 165 a násl.; ALTHOFF, Gerd. *Humiliatio – exaltatio. Theorie und Praxis eines herrscherlichen Handlungsmusters*.

¹⁶⁹ Vulg.: „*Bonum mihi quia humiliasti me*“.

¹⁷⁰ Ann. Altah., s. 26: „*Item ad Boemos facta est expeditio meliori, quam pridem, Deo gratias auspicio. Ipsi quidem Sclavi regiae noluerant subdi potestati, sperantes semet nunc quoque victores fore, ut fuerant prioris anni expeditione. Rex autem Henricus cum omnibus suis principibus humiliavit se Deo, cum propheta dicens ore et animo: Bonum mihi, Domine, quod humiliasti me, illam scripturam semper meditans, quod Dominus corripit castigando, corripit omnem filium, quem recipit. Hinc iustus iudex omnium, nullum reorum impunitum dimittens, nostrorum humilitatem respiciens ac illorum protervitatem: quatenus nostros elevavit passionis adversitas, tantum illos deiecit prior prosperitas.*“ Srv. KÖRNTGEN, Ludger. *Königsherrschaft und Gottes Gnade*, s. 151. Že dějinné zvraty a vyústění zápasu s Čechami byly v Alteichu interpretovány jako *gesta dei*, si dávno uvědomoval EHRENFEUCHTER, Ernst. *Die Annalen von Niederaltaich*, s. 81–82. Po něm BUCHNER, Rudolf. *Die früh-sächsische Geschichtsschreibung in Deutschland*, s. 933–934; CRAM, Kurt-Georg. *Iudicium*

V politickém zákulisí ostrřílený Břetislav nejel ale do Řezna „na slepo“. Aby si pojistil, že s ním bude zacházeno podle nepsaných „pravidel hry“ a předchozích ujednání, obrátil se s žádostí o pomoc na Jindřichovy dvořany. Mezi vyvolenými byl Břetislavův švagr Ota ze Schweinfurtu¹⁷¹ a spolu s ním míšeňský markrabí Ekkehard II.¹⁷² Oba si byli údajně s českým knížetem blízcí (*omnium familiarium purpuratorum*), přirozeně jim tak připadl úkol u Jindřicha intervenovat.¹⁷³ Ačkoliv zásah Břetislavových mocných zastánců můžeme spíše tušit než prokázat, ceremoniál se odbyl podle plánu. Čelní mužové sálského dvora byli prosebnými gesty a slovy pohnuti do té míry, že poradili římskému králi, aby kajícího přijal shovívavě (*supplicem clementer susciperet*) a vrátil mu vládu nad českými zeměmi (*priorem dominatum illi redderet*). Jindřich III. stanovisku knížat přisvědčil. Jakožto náměstek Kristův na zemi ctil příkaz milosrdenství (*miser cordia*) a prosazoval ho v praxi, nesené snahou po celoříšským míru (*auctor pacis*). K umírněnému

belli, s. 210–211. K motivu bitvy jako božího soudu SCHIEFFER, Rudolf. „Iudicium Dei“. *Kriege als Gottesurteile*, zvl. s. 223 a násl. s bibliografií.

¹⁷¹ LHO, s. 389: „*Anno 1041 Henricus imperator hostiliter invadit Boemiam, et igne vastat eam sui ulcisciens iniuriam, et usque ad Sybenu montem perveniens, ibi castra metatus est, et dux Bracizlaus redit in eius gratiam per coniugem suam (sc. Jitka ze Schweinfurtu – pozn. J. R.)*.“ K Otovi a jeho rodu SEIBERT, Hubertus. *Adlige Herrschaft und Königliche Gefolgschaft. Die Grafen von Schweinfurt im ottonischen Reich*, zvl. s. 879–880; ENDRES, Rudolf. *Die Rolle der Grafen von Schweinfurt in der Besiedlung Nordostbayerns*, s. 18–19; DÖBERL, Michael. *Die Markgrafschaft und die Markgrafen auf dem bayerischen Nordgau*, s. 22–24. K příbuzenským vazbám mezi Přemyslovci a hrabaty ze Schweinfurtu HILSCH, Peter. *Familiensinn und Politik bei den Premysliden*, s. 224–225.

¹⁷² NASS, Klaus. (ed.). *Die Reichschronik des Annalista Saxo*, s. 385: „*Rex vero et marchio (sc. Jindřich III. a míšeňský markrabě Ekkehard II. – pozn. J. R.) inde moventes castra ex utraque parte fluminis Uulte longe lateque vastaverunt Boemiam, donec in festivitate sancti Michahelis in superiori parte Prage Deo donante victores honorifice convenerunt, ibique data pace et accepta reversi sunt Imbriopolim. Dux namque Boemicus quantocius se fidei marchionis a Ekkihardi committens humillima satisfactione venit ad regem offerens census Boemice terre cum maxima honorificentia regalium donorum. Deinde pro fidelitate ac servitute facto iuramento datisque obsidibus reversus est in patriam*.“ K osobě Ekkehardově RUPP, Gabriele. *Die Ekkehardiner, Markgrafen von Meissen*, s. 141 a násl., zvl. s. 146–147; POSSE, Otto. *Die Markgrafen von Meißen und das Haus Wettin*, passim a zvl. s. 104 a násl. Ve zkratce SCHÖLKOPF, Ruth. *Die Sächsischen Grafen 919–1024*, s. 71–72.

¹⁷³ O *familiaritas* GILSDORE, Sean. *The favor of friends*, zvl. s. 52 a násl., 87 a násl. Dále LE JAN, Régine. *Famille et pouvoir dans le monde franc (VIIe–Xe siècle)*, s. 83–85; ALTHOFF, Gerd. *Verwandte, Freunde und Getreue*, s. 77 a násl.; FICHTENAU, Heinrich. *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts*, s. 113 a násl.

postoji vedla Sálce nejen christocentrická idea panství, ale i pragmatický kalkul. Jestliže povstalci složili zbraně a povedlo se obnovit klidový stav, ráznější postih hrozil veškeré předtím vynaložené úsilí zhatit, jelikož mohl rozdmýchat novou vlnu nevole v řadách elity, která se svými potrestanými členy solidarizovala.¹⁷⁴

Pakliže shrneme jednotlivé Břetislavovy kroky, završené řezenským smířením, můžeme sotva přehlédnout paralely s „althoffovským“ schématem *deditia* a s jeho nezaměnitelným symbolickým koloritem: (1.) Česko-říšské vztahy zkalilo nejprve *offensio*, resp. *iniuria*. Břetislavův vpád do Polska a obranná válka se sálským sousedem byly na západě traktovány jako otevřená dehonestace Jindřicha III. (*dedecus suum*), která si žádá potrestání.¹⁷⁵ (2.) Když se válečná štěstěna otočila k přemyslovskému knížeti zády a on se ocitl v bezvýhodném obležení ve zdech Pražského hradu, vsadil na *reconciliatio*. Za prostřednictví spřátelených knížat, pohybujících se na sálském dvoře, domohl se Břetislav audience u krále Jindřicha, během níž se vzdal, uznal Jindřichovu svrchovanost a dohodl se na odškodnění. (3.) Pokojné rozřešení sporu se neobešlo bez *satisfactio*, ústupků, k nimž se Břetislav uvolil a jejichž hlavní podmínka spočívala v rituálním pokoření se před publikem, shromážděným v Řezně a složeným z panovníka a předních zástupců římskoněmecké říše. Materiální kompenzace, zahrnutá do předběžné dohody ve vojenském táboře u Prahy, byla naopak odsunuta na vedlejší kolej a její litera byla naplněna jen zčásti. Jak se zdá, Jindřich na ní nijak zvláště nelpěl, neboť klíčové pro něj bylo *deditio* a budoucí spolupráce ve „výhodní“ politice.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Pro ideové pozadí vlády Jindřicha III. WEINFURTER, Stefan. *Herrschaft und Reich der Salier. Grundlinien einer Umbruchzeit*, s. 75 a násl.; TÝŽ. Ordnungskonfigurationen im Konflikt. Das Beispiel Heinrichs III., s. 83 a násl., 92 a násl. Ve vývojové perspektivě TÝŽ. Idee und Funktion des „Sakralkönigtums“ bei den ottonischen und salischen Herrschern, zvl. s. 117 a násl. Ze starších prací SCHNITH, Karl. Recht und Friede. Zum Königsgedanken im Umkreis Heinrichs III., zvl. s. 37 a násl.; SCHMIDT, Paul Gerhard. Heinrich III. Das Bild des Herrschers in der Literatur seiner Zeit. O konfliktním vladařském stylu Sálce s odkazy na starší literaturu ZIEMANN, Daniel. Heinrich III. – Krise oder Höhepunkt des salischen Königtums, s. 25 a násl.

¹⁷⁵ Ann. Altah., s. 24: „*Diebus rogationum principum conventum in Saligenstat evocavit, consilium habiturus, qualiter dedecus suum esset correcturus.*“

¹⁷⁶ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny I–2*, s. 51–52 a v pozn.; KRZEMIENSKA, Barbara. *Břetislav I. Čechy a střední Evropa*, s. 332–334; TÁŽ. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu*, s. 62.

Závěrečné dějství „rituálního divadla“ se pak v Řezně točilo kolem inauguračního aktu, což byl jakýsi říšský pandán k domácímu nastolovacímu rituálu, konanému odnepaměti na Pražském hradě. Břetislav souhlasil s převzetím vlády z rukou triumfujícího Sálce (*Quem ubi recepit*) a nikterak se nevzpouzel složit přísahu věrnosti (*iusiurandum... fidelis illi maneret*).¹⁷⁷ Podržel si dokonce část slezských území, která získal vojenskými výboji na úkor Polska a v rozporu se zájmy říše.¹⁷⁸ A tady vyvstává otazník, zda je oprávněné spekulovat o transferu moci symbolickým předáním léna a dovozovat, že Břetislavova inaugurace měla charakter lenního rituálu. Musíme bohužel předeslat, že zpravodaj nám práci neulehčil. Po několika úsečných tvrzeních o zkrocení vzpurného Jindřichova šlechtice (*dux suus*), míněno Břetislava, uzavřel dějovou zápletku spokojeným konstatováním, že škody, které utrpěl sálský majestát, byly řádně odčiněny (*rebus bene compositis*) a že účastníci dvorského sjezdu se mohli v poklidu vrátit do svých domovů. O víc se altašský pisatel nestaral a bez okolků odvrátil pozornost k rakouskému markrabímu Liutpoldovi.

Moderní, terminologicky orientované přístupy a jejich badatelské pokroky, jež si nemůžeme dovolit ignorovat, nabádají při studiu řezenských událostí k opatrnosti. Nejsme totiž schopni prolustrovat slovní zásobu altašských letopisů a poté v ní jednoznačně identifikovat „technické“ výrazy, odvozené z domnělého či skutečného lenního systému. Práva svěřená Břetislavovi v Řezně roku 1041 nejsou označena jako *beneficium*, které se v letopise mihne někdy ve smyslu dobrodiní,¹⁷⁹ většinou ale jako majetkoprávní institut, u něhož je těžké *prima facie* odhadnout, zda se řídil lenním, anebo výprosným režimem.¹⁸⁰ Když jsou Břetislavovi předávány Čechy s Moravou, skrývají se naopak pod vágním termínem *dominatus*. Ten mohl ovšem ve středověku

¹⁷⁷ *Iusiurandum* užívá letopisec pro různé typy přísahy, maje na mysli buď promisorní přísahu (Ann. Altah., s. 32; Ann. Altah., s. 27), nebo asertorní přísahu očištnou (Ann. Altah., s. 74). V záznamu k roku 1041 se domníval, že rozpoznal autentickou dikci vazalského slibu věrnosti GANSHOF, François-Louis. *Les relations féodo-vassaliques aux temps post-carolingiens*, s. 78. Dnes jsou však medievisté v lingvistických úvahách zdrženlivější.

¹⁷⁸ Přehled názorů na rozsah územních zisků KRZEMIENSKA, Barbara. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu*, s. 67–70; BLÁHOVÁ, Marie; FROLÍK, Jan; PROFANTOVÁ, Naďa. *Velké dějiny země Koruny české 1*, s. 714, pozn. 106.

¹⁷⁹ Ann. Altah., s. 25.

¹⁸⁰ Ann. Altah., s. 38; Ann. Altah., s. 47; Ann. Altah., s. 71; Ann. Altah., s. 76; Ann. Altah., s. 81; Ann. Altah., s. 82; Ann. Altah., s. 83. Srv. KASTEN, Brigitte. *Beneficium zwischen*

implikovat vládu či vlastnictví na jakékoliv hierarchické úrovni: od Boha přes panovníka až po nejposlednějšího šlechtice.¹⁸¹ V niederaltašské písemné tradici je *dominatus* kladen naroveň svrchované autoritě, příslušející králům (Jindřich I.¹⁸², uherský král Aba¹⁸³, Jindřich III.¹⁸⁴), potažmo knížatům (Břetislav I.)¹⁸⁵, avšak s nevysloveným dovětkem, že superiorita římské říše není konkurující mocí ostatních královských a knížecích „*dominátů*“ nijak ohrožena. Povaha přemyslovské domény, jež by měla ztělesňovat věcnou stránku lenního svazku, zůstává ale i tak z juristického hlediska nezřetelná.

V rovině osobněprávní není benediktin kláštera v Niederalteichu o mnoho sdělnější. Operuje pravda výrazivem typu *miles – senior – fides*, z nichž první dvě slova byla v minulosti kvapem ztotožňována s vazalem a lenním pánem, zatímco ve *fides* a *fidelitas* byl ochotně shledáván morální, resp. právní závazek k oboustranné věrnosti. Dnes se ale korelace mezi jazykem a realitou lenního práva nejeví stejně harmonicky jako dřív. Obecně se soudí, že funkcionální pojmenování *miles* bylo sociálně i právně ambivalentní. Neomezovalo se na vazaly, nazývané původně *vassi*, nýbrž zahrnovalo bojovníky různého postavení, kteří se přísahou zavázali k vojenské službě.¹⁸⁶ Obraz altašských análů se s tímto poznatkem beze zbytku shoduje. *Milites* byly osoby zmiňované jedním dechem s válečným běsněním a jejich posláním byl boj.¹⁸⁷ Nejinak si stojí označení *senior*, stratifikující různé kolektivy podle libovolných v úvahu přicházejících kritérií (věk, pohlaví, politická

Landleihe und Lehen, zde zvl. s. 257 a násl.; TÁŽ. Das Lehnswesen – Fakt oder Fiktion; FOURACRE, Paul J. The use of the term beneficium in Frankish sources.

¹⁸¹ NIERMEYER, Jan Frederik et al. *Mediae Latinitatis lexicon minus*, s. 349; DU CANGE, Charles et al. *Glossarium mediae et infimae latinitatis* 3, sl. 165a–165b. Srv. REYNOLDS, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe*, s. 219–224; BRUNNER, Otto. *Land und Herrschaft*, s. 243–254.

¹⁸² Ann. Altah., s. 16.

¹⁸³ Ann. Altah., s. 29.

¹⁸⁴ Ann. Altah., s. 45.

¹⁸⁵ Ann. Altah., s. 27.

¹⁸⁶ JOHRENDT, Johann. „Milites“ und „Militia“ im 11. Jahrhundert in Deutschland; FLORI, Jean. *L'idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie*, s. 24 a násl., 112 a násl. Rozvětvenou diskusi o pojmu *miles* sumarizuje HECHBERGER, Werner. *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*, s. 100 a násl.

¹⁸⁷ Ann. Altah., s. 14; Ann. Altah., s. 15; Ann. Altah., s. 40; Ann. Altah., s. 42; Ann. Altah., s. 44; Ann. Altah., s. 57; Ann. Altah., s. 76.

4. Altašský letopis

moc, status).¹⁸⁸ Můžeme se proto dočíst, že seniorem byl Ota II., zatímco juniorem byl pro lepší srozumitelnost nazýván jeho stejnojmenný syn.¹⁸⁹ Jindřich III. byl Břetislavovi I. seniorem už před řezenským aktem 1041, neboť disponoval vyšším, královským rankem.¹⁹⁰ Mezi *seniores* náležela svým politickým vlivem říšská knížata¹⁹¹ a vůči svému nekanonicky dosazenému nástupci Arnulfovi byl *seniorem* rovněž rodem spřízněný milánský arcibiskup Guido da Velate.¹⁹²

Do třetice *fides/fidelitas*¹⁹³ platila za dynamický, mravní, subjektivně vnímaný závazek loajality, ležící kdesi na pomyslné škále mezi pasivní akceptací cizí nadřazenosti a poskytováním aktivní součinnosti. Pokud byl někdo tímto atributem nadán, spojovalo ho s panovníkem pouto osobní důvěry, díky němuž byl *fidelis regis* jednak pověřován důležitými „státními“ úkoly, jednak náležitě odměňován: lénem, alodem nebo jinými hodnotami. Asi nepřekvapí, že ani v posléze uvedeném případě nelze *fideles* letopisu altašského pokládat apriorně za vazaly, nakolik se prezentují jako blíže neurčení stoupenci vrchnosti pozemské (klientela)¹⁹⁴ či nebeské (věřící)¹⁹⁵. Nemáme sice ponětí, co konkrétně bylo důvodem porušení věrnostního závazku, za něž byl popraven roku 979 hrabě Gero z Alslebenu¹⁹⁶. Zato víme dobře, proč byl jako nečestný (*infidelis*) stigmatizován magdeburský arcibiskup Hatto

¹⁸⁸ DEUTINGER, Roman. *Königsherrschaft im Ostfränkischen Reich*, s. 80–81. Dále SCHLESINGER, Walter. *Die Anfänge der deutschen Königswahl*, s. 365; BARTMUß, Hans-Joachim. *Königtum und Feudaladel*, s. 82.

¹⁸⁹ Ann. Altah., s. 10.

¹⁹⁰ Ann. Altah., s. 25.

¹⁹¹ Ann. Altah., s. 27.

¹⁹² Ann. Altah., s. 82. Srv. SCHWARTZ, Gerhard. *Die Besetzung der Bistümer Reichsitaliens*, s. 112.

¹⁹³ Kromě výše citovaných prací Františka Grause a Karla Kroeschella viz zejm. DEUTINGER, Roman. *Königsherrschaft im Ostfränkischen Reich*, s. 94–107; ALTHOFF, Gerd., *Verwandte, Freunde und Getreue*, s. 134 a násl. Ke spojení léna a přísahy, vytvářející fundamentální předpoklad komunikace na bázi vzájemné důvěry, WEINFURTER, Stefan. *Lehnswesen, Treueid und Vertrauen. Grundlagen der neuen Ordnung im hohen Mittelalter*.

¹⁹⁴ Ann. Altah., s. 25; Ann. Altah., s. 70; Ann. Altah., s. 75.

¹⁹⁵ Ann. Altah., s. 75.

¹⁹⁶ Ann. Altah., s. 14. Zprávy o události snesli BÖHMER, Johann Friedrich; MIKOLETZKY, Hanns Leo (edd.). *Regesta Imperii II. Sächsisches Haus 919–1024 2*, č. 787b. s. 347. K hraběti Gerovi stručně SCHÖLKOPF, Ruth. *Die Sächsischen Grafen 919–1024*, 52–53; ALTHOFF, Gerd. *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung*, s. 410–411, G 104.

I. Ne porušení vazalského slibu, ale záliba v pletichaření a despekt k nepšaným zásadám veřejného života zapříčinily, že Hatto pozbyl důvěryhodnosti v očích současníků, jakož i následovníků.¹⁹⁷

K řezenské přísaze zbývá dodat, že ani formule *amicus amicis, inimicus inimicis*, která splývala s apelem na Břetislavovu věrnost, žádné vyloženě lenní konotace nemá. Lze v ní ale spatřovat obsahem příbuzný svazek „přátelství“ (*amicitiae*). Jak již bylo objasněno, jednalo se o nástroj vladařské praxe, mobilizující ke společné akci. Vyvíjel morální a právní nátlak na partnery, aby se navzájem uznávali, zachovávali mírové styky, pomáhali jeden druhému a zdrželi se podpory nepřátel.¹⁹⁸ „Přátelství“, manifestující navenek ideál rovnosti, umožňovalo zachovat tvář a důstojnost při rituálních inscenacích, jež stavěly na odív statusovou propast mezi privilegovanými „herci“ a jejichž učebnicovými příklady jsou *deditio* a infeudace. Jestliže se prvky společenské koordinace a subordinace ve veřejné komunikaci prolínaly, ustavovaly do budoucna poměr pro obě strany přijatelný, zvaný přiléhavě „rovnost v podřízenosti“ (něm. *Gleichrangigkeit in der Unterordnung*).¹⁹⁹ A z dostupných údajů vysvítá, že právě „rovnost v podřízenosti“ zavládla mezi římským panovníkem a českým knížetem po Řezně roku 1041.

Až doposud jsme posuzovali každou indicii hovořící ve prospěch lenního systému. Seznali jsme však, že je složité, ba nemožné dopátrat se metodou sémantické analýzy právně relevantního závěru. Čtenář by mohl nabýt dojmu, že spolu s Levi Roachem²⁰⁰ spějeme nezadržitelně k takovému

¹⁹⁷ Ann. Altah., s. 7. K Hattově komplikované osobnosti STAAB, Franz. *Das Erzstift Mainz im 10. und 11. Jahrhundert*, s. 21 a násl. O jeho pověsti odchylně ALTHOFF, Gerd. *Verformungen durch mündliche Tradition. Geschichten über Erzbischof Hatto von Mainz*; FRIED, Johannes. „... vor fünfzig oder mehr Jahren“, s. 43 a násl.

¹⁹⁸ Fundovaně pro raný středověk ALTHOFF, Gerd. *Verwandte, Freunde und Getreue*, s. 88 a násl.; FRITZE, Wolfgang Hermann. *Die fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit*; WIELERS, Margaret. *Zwischenstaatliche Beziehungsformen im frühen Mittelalter*, s. 81 a násl.; EPP, Verena. *Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter*, s. 32 a násl., 176 a násl.; TÁŽ. *Rituale frühmittelalterlicher „amicicia“*.

¹⁹⁹ Blíže VAN EICKELS, Klaus. *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt*, s. 287 a násl., s. 399–403; TÝŽ. *Vom freundschaftlichen Konsens zum lehenrechtlichen Konflikt*; TÝŽ. *Gleichrangigkeit in der Unterordnung. Lehensabhängigkeit und die Sprache der Freundschaft in den englisch-französischen Beziehungen des 12. Jahrhunderts*, zvl. s. 29 a násl.

²⁰⁰ ROACH, Levi. *Submission and Homage. Feudo-Vassalic Bonds and the Settlement of*

modelu souvztažnosti mezi Čechami a říší, který si vystačí s rituály holdu či podřízenosti (*deditiones*), aniž by byl nucen kalkulovat s nějakou hypotetickou formou feudální závislosti. Opak je pravdou. Sonda do altašského dějepisného díla, izolující články v řetězu jednotlivých po sobě jdoucích rituálních úkonů (tzv. *Ritualketten*), rozptyluje pochybnosti a demonstruje, že se inaugurační rituály Přemyslovců vymykaly organickým prolnutím komponentů osobně- a věcněprávních. K těm prvním bychom mohli zařadit přísahou založenou povinnost účastnit se dvorských sjezdů a ozbrojených výprav, k těm druhým říšskou investituru v obecném smyslu dosažení do úřadu. Ať chceme, nebo ne, obřadné delegování panovnické moci na Břetislava, jeho předchůdce Oldřicha²⁰¹ i jeho nástupce Spytihněva,²⁰² nemělo u běžných holdovacích²⁰³ a podrobovacích rituálů²⁰⁴ obdoby. Bez investitury se odbylo skládání slibu věrnosti pretendentovi, nastupujícímu na říšský trůn, stejně jako *deditio*, při němž byl protivník buď omilostněn, anebo získával majetková práva nazpět po uplynutí trestu. Dokud nepřispějí „dekonstruktivisté“ mezi současnými historiky výkladem, který by vyhovoval českým specifikům, nic nebrání setrvat na tezi, že pro česko-říšskou interakci na nejvyšší úrovni jsou kontury lenního zřízení dovoditelné a že spolupůsobí v „nadanárodních“ právních strukturách.²⁰⁵

Pro ilustraci provedeme malé srovnání, během něhož odhlédneme od veškeré další dokumentace, mapující genezi vztahů mezi Břetislavem I. a Jindřichem III. od nepřátelství po roce 1039 ke spojenectví po roce 1041. Abychom se vyhnuli nařčení z nepřijatelné kombinace pramenů a jejich skládání do mozaiky, stírající autorské individuality,²⁰⁶ zaměříme se výhradně

Disputes, s. 376–377.

²⁰¹ Ann. Altah., s. 19.

²⁰² Ann. Altah., s. 51.

²⁰³ Holdování při nástupu sálských panovníků na trůn se věnují SCHEIBELREITER, Georg. Der Regierungsantritt des römisch-deutschen Königs; SCHMIDT, Roderich. Königsumritt und Huldigung in ottonisch-salischer Zeit, s. 196 a násl., 200 a násl.

²⁰⁴ O řešení konfliktů za panování sálské dynastie REUTER, Timothy. Peace-breaking, Feud, Rebellion, Resistance, Violence and Peace in the Politics of the Salian Era, zvl. s. 372 a násl.; ALTHOFF, Gerd. Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10. und 11. Jahrhundert, zvl. s. 38 a násl.; TÝŽ. Konfliktverhalten im 10. und 11. Jahrhundert.

²⁰⁵ Metodickým vodítkem pro skloubení klasické lenní nauky s moderním rituálním bádáním může být ALTHOFF, Gerd; STOLLBERG-RILINGER, Barbara. Rituale der Macht in Mittelalter und Früher Neuzeit, s. 145 a násl.

²⁰⁶ Tak v polemice s Althoffem BUC, Phillipe. Warum weniger die Handelnden selbst als eher

na altašský letopis. Máme-li k dispozici zaručené informace o Břetislavovu *deditiu*, můžeme provést synopsi dvou typově shodných životních situací, v nichž se uplatnil Althoffem častokrát skloňovaný a propagovaný rituál. Budeme přitom pozorovat, jakou úlohu v něm hrály právní instituty směrodatné pro teoretickou konstrukci lenního poměru. Kauzu Břetislava I. už známe, takže víme, že po jeho podrobení následovalo předání českého knížectví (*dominatus*) a složení přísahy věrnosti. Za připomenutí stojí nicméně příběh flanderských hrabat, otce Balduina V. a syna Balduina VI.²⁰⁷, který vrhá světlo na fungování mechanismů využívaných při řešení sporů ve vysokých kruzích říšské nobility.

Letopiscově pozornosti neuniklo, že roku 1056 doprovázel papež Viktor II. tehdy již římského císaře Jindřicha III. na cestě do Cách, aby ho slavnostně pozdvihl na římský trůn. Odtud se oba přesunuli do Kolína nad Rýnem, do kterého byl svolán říšský sjezd. Jak se dozvídáme z nezávislého zdroje,²⁰⁸ papež během sněmovních jednání zprostředkoval usmíření s flanderským hrabětem Balduinem (VI.), jenž „*dříve vytrvale rebeloval proti svému otci*“ (*qui diu patri suo rebellaverat*). Poté, co mladší z Balduinů projevil ochotu podrobit se císařskému majestátu, byl vzat na milost (*in deditionem suscepit*) a složil Jindřichovi přísahu věrnosti (*sibi post haec firmum et fidelem fore iurare facit*). Nezáleží teď na tom, že původci zprávy unikly hlubší souvislosti kolínského *deditia*, které mělo flanderským hrabatům zjednat Jindřichovu podporu proti vévodům z Lotrinska, nacházejícím se zrovna v nemilosti sálského dvora. Větší váhu má fakt, že u rituálů pokory, zachycených na

die Chronisten das politische Ritual erzeugten. Dále TÝŽ. Political ritual. Medieval and modern interpretations, zvl. s. 269–272; TÝŽ. Ritual and interpretation. The early medieval case, zvl. s. 185–186, 193–195, 199–200.

²⁰⁷ Ann. Altah., s. 53: „*Rex vero Henricus per dominum papam ad Aquasgrani deducitur et in sede regali collocatur. Post haec Coloniam venit, ubi Baldwinum comitem, qui diu patri suo rebellaverat, in deditionem suscepit et sibi post haec firmum et fidelem fore iurare facit.*“
Prameny shromáždili, byť s jiným hodnocením BÖHMER, Johann Friedrich; STRUVE, Tilman (edd.). *Regesta Imperii III. Salisches Haus 1024–1125. 2. 1056–1125. 3. Abt. Die Regesten des Kaiserreichs unter Heinrich IV. 1056 (1050)–1106. 1. Lief.: 1056 (1050)–1065*, č. 83, s. 28–29. K Balduinovu *deditiu* blíže BOSHOFF, Egon. Lothringen, Frankreich und das Reich in der Regierungszeit Heinrichs III., s. 80 a násl., 101 a násl., 116–118; TÝŽ. Das Reich in der Krise. Überlegungen zum Regierungsausgang Heinrichs III., s. 268 a násl.; TÝŽ. *Die Salier*, s. 141 a násl.

²⁰⁸ Sig. Gembl., s. 360: „*Coloniae generali conventu habito, Balduinus et Godefridus mediante Victore papa ad gratiam regis et pacem reducuntur, et omnes bellorum motus sedantur.*“

4. Altašský letopis

stránkách analů altašských, není po symbolickém aktu předání léna nikde ani památka. Svědectví o oblénění Balduina-otce říšskými Flandrami a jeho syna Henegavskem jsou mnohem mladšího data, zatímco soudobé prameny přecházejí událost mlčením. Můžeme se tudíž právem domnívat, že oproti řezenskému setkání v roce 1041 chyběla kolínskému sjezdu v roce 1056 podstatná složka, investitura. Srovnáme-li obě rituální zřetězení, vystoupí disproporce mezi *deditiem* Balduinovým a Břetislavovým do popředí:

Deditio Břetislava I. (1041)	Deditio Balduina VI. (1056)
1. rituál podrobení 1.1 (mediace) 1.2 porada s velmoži 1.3 královská milost	1. rituál podrobení 1.1 (mediace) 1.2 královská milost 1.3 přísaha věrnosti
2. inaugurační rituál 2.1 investitura 2.2 přísaha věrnosti	

Doklady altašských letopisů o podrobovacích praktikách by se daly snadno rozhojnit.²⁰⁹ Aquilejský patriarcha Poppo, kterému roku 1037 z vazby uprchl milánský arcibiskup Aribert, a který byl proto nařčen ze zločinu proti majestátu (*reus maiestatis effectus*), se nejprve v obavách z trestu zdráhal vrátit ke dvoru císaře Konráda II. Po čase ale sebral odvalu, předstoupil před Konráda bos a v kajícím rouše a byl omilostněn (*veniens discalciatus et laneis ad carnem tectus, gratiam impetravit imperatoris*).²¹⁰ Budeme se

²⁰⁹ Odboj a *deditio* Oty z Northeimu (Ann. Altah., s. 81–82) necháváme stranou. Případ je svérázný, poněvadž Ota se podrobil Jindřichovi IV. teprve po vynesení odsuzujícího soudního rozsudku v kontumačním řízení na sjezdu v Goslaru 1070. Srv. BÖHMER, Johann Friedrich; STRUVE, Tilman (edd.). *Regesta Imperii III. Salisches Haus 1024–1125. 2. 1056–1125. 3. Abt.*, č. 553, s. 92–93. Podrobně BORCHERT, Sabine. *Herzog Otto von Northeim*, s. 86 a násl.; LANGE, Karl-Heinz. Die Stellung der Grafen von Northeim in der Reichsgeschichte, s. 31 a násl.

²¹⁰ Ann. Altah., s. 21. Srv. BÖHMER, Johann Friedrich; APPELT, Heinrich (edd.). *Regesta*

opakovat, jestliže konstatujeme, že po infeudaci není památky ani u Poppa, ani u korutanského vévody Konrada III., jemuž bylo Jindřichem III. pro změnu odpuštěno podílnictví na protikrálovském spiknutí Welfa a řezenského biskupa Gebharda, z něhož se vévoda kál na sněmu ve Wormsu roku 1055 (*Chuononem nepotem suum poenitentem pro rebellione suscepit*).²¹¹

Bavorskou anabázi, kterou musel Břetislav podstoupit po prohrané válce s Jindřichem III. a která se bez debat odlišuje, není možno sevřít jen a pouze do myšlenkových kategorií rituálu podrobení a holdování. Obě formy symbolické komunikace, protežované postmoderní medievistikou, si vystačí s fenoménem přísahy. Kdo kráčí ve šlépějích Susan Reynoldsové, nepotřebuje feudistiku a její „zaprášené“ poučky. Vyvozuje přísahy z antických tradic a zkoumá je nezávisle na transferu lenního majetku.²¹² Připusťme, že heslo ve slovníku středověké latiny nemusí být nijak bezpečným vodítkem pro právněhistorický rozbor konkrétního letopisu nebo kroniky. Co si ale počít s říšskými investiturami českých knížat, které máme v pramenech zachyceny a v domácí literatuře dopodrobna analyzovány? Dokud nebude nalezeno lepší východisko, není důvodu, abychom na vztahy Čech a říše nemohli pohlížet „brýlemi feudalismu“. Tváří v tvář rituálnímu představení, které se odehrálo na půdě Řezna roku 1041 a přineslo knížeti Břetislavovi I. na straně jedné pokoření, na straně druhé lenní držbu přemyslovských krajin, si dovolíme tvrdit, že není obstojnějšího explanačního nástroje.

4.3.2. Darovací rituály

Bádání o česko-říšských vztazích má ve zvyku uchylovat se raději k jistotám politické faktografie, než aby vynakládalo úsilí na mapování sociálního prostoru,²¹³ v němž neustále probíhal symbolický zápas o pozice

Imperii III. Salisches Haus. 1024–1125. 1. 1024–1056. 1. Abt. Die Regesten des Kaiserreiches unter Konrad II., č. 258b, s. 127; ERKENS, Franz-Reiner. Konrad II. Um 990–1039. Herrschaft und Reich des ersten Salierkaisers, s. 179–180; WOLFRAM, Herwig. Konrad II., 990–1039. Kaiser dreier Reiche, s. 309–310.

²¹¹ Ann. Altah., s. 52–53. Srv. HOHENBICHLER, Eduard. *Die Besetzung der Herzogtümer Bayern, Kärnten und Schwaben*, s. 133; ZIEMANN, Daniel. Heinrich III. – Krise oder Höhepunkt des salischen Königtums, s. 37–40.

²¹² Programově HYAMS, Paul R. *Homage and Feudalism. A Judicious Separation.*

²¹³ O pojmu BOURDIEU, Pierre. *Sociální prostor a symbolická moc.*; TÝŽ. *Teorie jednání,*

mezi reprezentacemi obou národů usazených ve středovýchodní Evropě. Antropologické směry v současném dějepisectví přitom varují před sentimentálním lpěním na pomíjivých výsledcích „vysoké diplomacie“, vedené mírovými, častěji pak násilnými prostředky. Namísto válečných tažení a mírových smluv se do popředí tlačí symbolická komunikace mezi monarchy, která se zdá být spolehlivým seizmografem vztahů mezi jejich zeměmi.²¹⁴ V diplomatickém styku je spatřován nepostradatelný vladařský instrument, který formoval obraz středověkého člověka o povaze panství a hierarchii světa. Není divu, „mezinárodní“ komunikace se většinou neobešla bez obecnstva a veřejně inscenovaných rituálů, artikulujících nejen moc nad poddanými, ale také rozdíly mezi monarchy a nadřazenost jednoho nad druhým.²¹⁵

Pod náporem inovativních metod s interdisciplinárními přesahy a rozvětveným pojmovým instrumentáři, které vnesl do humanitních věd tzv. kulturní obrat, ztrácejí na přesvědčivosti některá po generace přejímaná výkladová schémata o Čechách a říši. Vyvstává tudíž potřeba vykročit za horizont politických dějin a pátrat po společenských mechanismech, jimiž se české elity začleňovaly do mocenského soukolí říše, nebo se z něj naopak vydělovaly. Vodítkem na této cestě nám mohou být návštěvy Přemyslovců na říšských sjezdech, jejichž soustavné studium vyneslo v poslední době na světlo dva pozoruhodné momenty. Zaprvé, setkání nad „ústavněprávními“ tématy nabývala během času pevnějších rysů a konala se stále pravidelněji, takže zvyšovala kvalitu a intenzitu přeshraničních kontaktů. Zadruhé, podmínkou pro vstup do bezprostřední blízkosti římského trůnu a jeho držitele, o jehož přízeň se Přemyslovci ucházeli, byla účast na sjezdových rituálech, manifestujících společné aristokratické hodnoty a pravidla chování.²¹⁶

Pokud se vůbec kdy přemyslovská medievistika o rituálech česko-říšských vztahů rozepisuje, omezuje se na lenní a usmiřovací praktiky.²¹⁷ Méně

s. 9 a násl. Kriticky k tradičnímu pojetí dějin mezinárodních vztahů VOLLRATH, Hanna. Geographischer Raum – politischer Raum – historischer Raum.

²¹⁴ Tak GÖRICH, Knut. Die deutsch-polnischen Beziehungen im 10. Jahrhundert, s. 323; ALTHOFF, Gerd. Symbolische Kommunikation zwischen Piasten und Ottonen, s. 295–296, 307.

²¹⁵ LE JAN, Régine. Les relations diplomatiques pendant le premier Moyen Âge, s. 29–30; KINTZINGER, Martin. From the Late Middle Ages to the Peace of Westphalia, s. 614.

²¹⁶ WIHODA, Martin. Česká knížata na dvorských sjezdech.

²¹⁷ ŽEMLIČKA, Josef. Dux „Boemorum“ und rex Boemie im mitteleuropäischen Wettstreit; RYCHTEROVÁ, Pavlína. Aufstieg und Fall des Premyslidenreiches, s citátem na s. 646:

šťestí má fenomén daru, který je na Západě studován jako „*totální sociální skutečnost*“ (*le fait social total*), pronikající všemi sférami pospolitého života a kterému je zasvěceno nespočet publikací z různých vědních oborů. Na domácí půdě se dary a s nimi spojené rituály ocitly na okraji diskuse, přestože tvořily obvyklou kulisu dvorských shromáždění a zanechaly v dějinných peripetiích Čech a říše nerasmazatelnou stopu. Nesmíme zapomínat, že nobilita zblízka i zdaleka byla s hlavou říše propletena celým složitým předivem osobních svazků, které vnášely řád do „bezstátní společnosti“ (*Gesellschaft ohne Staat*) a stabilitu do jejích archaických mocenských struktur.²¹⁸ Na vrcholku společenské pyramidy se kolem trůnu seskupovaly někdy kooperující, jindy si konkurující šlechtické kolektivy, vystavěné na půdorysu příbuzenství, pospolitosti a panství.²¹⁹ Vnitřní uspořádání otonsko-sálské monarchie a její poměr k okolním dvorům závisely proto na konkrétních jednotlivcích a vladařské praxi, v jejímž repertoáru nechyběl koloběh darů spolu s jeho rituální výbavou.²²⁰

Abychom se vyhnuli zmatkům, budeme pod pojem dar zahrnovat jak hmotné, tak nehmotné plnění všeho druhu, které je poskytováno na principu dobrovolnosti. Pokud se od obdarovaného očekává reciprocita, musí být protiplnění časově a věcně neurčité, v opačném případě se jedná o směnu

„Daher scheint es dringend geboten, vergleichende Analysen auf den Gebieten der Struktur- bildung, deren symbolischen Vermittlung, der Erinnerungskultur und der narrativen Stra- tegien einzelner schriftlicher Denkmäler anzustellen. Dazu bedarf es ganz besonders auch der Kenntnis der zeitgenössischen westlichen Quellen. Neu durchdacht werden muss dabei auch die Lehensabhängigkeit des Herrschaftsgebildes der mährischen Herrscher wie auch der böhmischen Přemysliden vom Reich.“

²¹⁸ Stav poznání shrnuje POHL, Walther. Staat und Herrschaft im Frühmittelalter: Überle- gungen zum Forschungsstand.

²¹⁹ Koncept uvedl do obecného povědomí SCHNEIDMÜLLER, Bernd. Konsensuale Herr- schaft. Ein Essay über Formen und Konzepte politischer Ordnung im Mittelalter. O kom- petitivní prvky doplnil PATZOLD, Steffen. Konsens und Konkurrenz.

²²⁰ Dary v říšské politice vůči Polsku a Uhrám připomínají GÖRICH, Knut. Die deutsch-pol- nischen Beziehungen im 10. Jahrhundert; ZUPKA, Dušan. *Rituály a symbolická komuni- kácia v stredovekej strednej Európe*, s. 55, 74 a násl. Dále WIELERS, Margaret. *Zwischen- staatliche Beziehungsformen im frühen Mittelalter*, s. 72 a násl.; VOSS, Ingrid. *Herrscher- treffen im frühen und hohen Mittelalter*, s. 151 a násl.; KOLB, Werner. *Herrscherbegegnungen im Mittelalter*, s. 103; NELSON, Janet L. The role of the gift in early medieval diplomatic relations; SCHELLER, Benjamin. *Rituelles Schenken an Höfen der Ottonenzeit zwischen Ein- und Mehrdeutigkeit*.

či prodej.²²¹ Při hlubším promýšlení otázek, které se točí kolem darů, se lze odrazit od pionýrské práce *Essai sur le don* z pera francouzského sociologa a antropologa Marcela Mausse.²²² Maussovi následovníci chápou dar coby antropologickou konstantu, která jednak (re)produkuje závislostní vztahy mezi dárci a obdarovanými, jednak má symbolický přesah, vypovídající o statusu a vlivu osob zúčastněných na bezúplatné transakci hodnot. V retrospektivním pohledu tak vzniká dojem, že středověký člověk, byl-li bohatší a štědrější, byl schopen k sobě těsněji připoutat ostatní a stával se mocnějším, což nezapomínal dávat okázale najevo. Kdo přijímal více, než byl schopen dávat, klesal naopak do podřízeného postavení, čímž se upevňovalo panství jednoho nad druhým. Systém výměny darů ale fungoval podle všeho také „horizontálně“. Jednou prohluboval „přátelství“ (*amicitiae*) a mírová spojenectví mezi rovnými, podruhé doprovázel proces kontraktace a garantoval nedotknutelnost vzájemných práv a povinností mezi smluvními partnery.²²³ Řečeno trefně spolu s Chrisem Wickhamem: „výměna darů promazávala soukolí moci na všech úrovních.“²²⁴

Na Mausse se odvolává i Hannigův koncept *artis donandi*, s nímž se musí vyrovnat každý, kdo se chce problematikou darů ve středověku vážně zabývat. Hannig přejímá tezi o společenském tlaku na solidární chování podle hesla *do tu des*, které nutí člověka dávat, přijímat a oplácet dary. V návaznosti na to konfrontuje Maussův etnografický výzkum s historickým materiálem a formuluje trojici pravidel, jež ovládala výměnu darů v předmoderní době: 1. publicita, 2. snaha o překonání daru hodnotnějším protidarem, 3. povinnost dar přijmout. Pravidla vzájemnosti měla ve svém souhrnu účinkovat na dárce a obdarované jako tmel, který jednak stratifikoval, jednak konsolidoval

²²¹ ALTHOFF, Gerd; STOLLBERG-RILINGER, Barbara. Die Sprache der Gaben, s. 1, 5.

²²² Český překlad MAUSS, Marcel. *Esej o daru*. Srv. GEARY, Patrick Joseph. Gift Exchange and Social Science Modeling: The Limitations of a Construct.

²²³ Úvod do problematiky STOLLBERG-RILINGER, Barbara. *Rituale*, s. 78 a násl.; ALTHOFF, Gerd; STOLLBERG-RILINGER, Barbara. Die Sprache der Gaben, včetně bibliografie. Dále sborníky ALGAZI, Gadi; GROEBNER, Valentin; JUSSEN, Bernhard (edd.). *Negotiating the gift*; DAVIES, Wendy; FOURACRE, Paul (edd.). *The languages of gift in the early Middle Ages*; GRÜNBART, Michael (ed.). *Geschenke erhalten die Freundschaft*. Historiografický nástin podávají BIJSTERVELD, Arnoud-Jan A. The medieval gift as agent of social bonding and political power; MAGNANI, Eliana. Les médiévistes et le don.

²²⁴ WICKHAM, Chris. Conclusion. In: DAVIES, Wendy; FOURACRE, Paul (edd.). *The languages of gift in the early Middle Ages*, s. 238–261, citát na s. 249.

mezilidské vztahy. Vedle „dobrých darů“, jejichž konstruktivní působení jsme si před chvílí popsali, existovaly ovšem tzv. „špatné dary“, které byly naopak znakem rivality a vrážely klín mezi kontrahenty, předhánějící se, kdo dá víc.²²⁵

Přestože Hannigova „ekonomie daru“ zůstává pro současnou medievistiku hlavním inspiračním zdrojem, nevyhnula se pokusům o revizi. Pochybnostem Florina Curty o „systémovosti“ darů, které si mezi sebou vyměňovali Frankové, se sice nedostalo všeobecného přitakání, stojí nicméně za zaznamenání.²²⁶ Větší váha je připisována postřehům, které učinila Janet L. Nelsonová na adresu raně středověkých darů a které lze soustředit do tří úsečných hesel: 1. flexibilita, 2. ambivalentnost, 3. konektivita. Darovací rituály se podle Nelsonové dokázaly pružně uzpůsobit situaci a jednotlivým aktérům ponechávaly na vybranou, jestli a jakým způsobem zareagovat. Mimoto mohly nabývat nejrůznějších významů jak pro dárce a obdarovaného, tak pro obecnost, nemluvě už o dějepiscích, kteří o symbolickém gestu referovali. Do třetice dary zprostředkovávaly dialog a propojovali jeho účastníky do sociální sítě.²²⁷ Schopnosti darovacích praktik adaptovat se a vyjít vstříc aktuálním potřebám se posléze chopil Benjamin Scheller. Ten se záslužně pokusil ukázat, že v otonské době byla výměna darů na jedné straně formalizovaná a regulovaná, na druhé straně však ponechávala otevřený prostor pro neočekávané chování, jež relativizovalo zavedená „pravidla hry“.²²⁸ Nakolik jsou závěry Schellera a ostatních přenositelné do česko-říšských poměrů raného středověku, musí být teprve prokázáno.²²⁹ Už teď je ale jasné, že rituální bádání má potenciál obohatit naše představy o minulosti, jestliže nutí zamýšlet se neotřele nad úlohou symbolické komunikace, která vytvářela kulturní svorník mezi politickými špičkami z obou zemí.²³⁰

²²⁵ HANNIG, Jürgen. *Ars donandi. Zur Ökonomie des Schenkens im früheren Mittelalter.*

²²⁶ CURTA, Florin. *Merovingian and Carolingian Gift Giving.*

²²⁷ NELSON, Janet L. *The role of the gift in early medieval diplomatic relations, passim a zvl. s. 248.*

²²⁸ SCHELLER, Benjamin. *Rituelles Schenken an Höfen der Ottonenzeit zwischen Ein- und Mehrdeutigkeit.*

²²⁹ Přehled darů, třeba ne ve všem spolehlivý, sestavil před delší dobou KÖSTER, Arnold. *Die staatlichen Beziehungen der böhmischen Herzöge und Könige zu den deutschen Kaisern*, s. 98–99. Správně k tomu ovšem poznamenal WÜNSCH, Thomas. *Deutsche und Slawen im Mittelalter*, s. 39, že Kösterem shromážděná data nebyla ještě zdaleka všechna ověřena, natož analyticky zpracována.

²³⁰ K pojmu THUMSER, Matthias. *Fragen der politischen Integration im mittelalterlichen*